

DOUĂ ÎNCERCĂRI DE DEPĂȘIRE A LIPSEI DE SENS

Mihai D. Vasile*

mdvasile@yahoo.com

Abstract: *The twentieth century was a century of revolutions crisis - because it began with a planetary revolution of founding and ended up with a revolution of planetary destruction of the foundation; between the beginning and the end there was the Holocaust - but extended in the third millennium century. Human being, from the beginning to the end of the twentieth century, took place from the eclipse of reason to the eclipse of the absolute. The author presents two philosophical attempts to overcome the sense lack of the absolute.*

Keywords: *Leon Shestov, Athens and Jerusalem, crisis, culture sense, Martin Buber, the failure of utopia, saving the to be of being.*

I. Întoarcerea la Ierusalim în opera lui Leon Chestov

Dintre gânditorii emigrați din Rusia devenită bolșevică, emblematic este Leon Chestov pentru modul filosofic prin care propune soluții la criza culturii europene.

Atènes et Jérusalem (Atena și Ierusalim) este considerată opera cea mai importantă a lui Léon Chestov, care îl așează pe autor între gânditorii religioși proeminenți ai secolului al XX-lea. În cheie filosofică, *Atènes et Jérusalem* este semnificativă prin încercarea de a descoperi o cale proprie de revoltă împotriva „autoevidenței” civilizației occidentale corupte de rațiune, tehnologie și pragmatism, împotriva lui Faust damnat, lipsit de suflet ca emblemă a Occidentului, împotriva omului care își ucide semenul „cu sânge rece”, conform unui plan minuțios. Argumentarea lui Chestov este evident influențată de marile teme existențialiste ale vremii, revendicate din opera magnifică a lui F. M. Dostoievski, și evidente mai ales în existențialismul francez: antiscientism, înstrăinare, absurd, colaps social etc.

Cu toate acestea, profunzimea gândirii lui Chestov nu este unanim recunoscută și nici opera sa nu este studiată pe larg. Chiar în Europa, unde geniul său a fost elogiat de filosofi de primă mărime ca Nicolai Berdiaev, Serghei Bulgakov, Lucien Lévy-Bruhl, Albert Camus, D.H. Lawrence și John Middleton Murry, Chestov nu s-a bucurat de mare popularitate în timpul vieții, iar la peste 60 de ani de la moartea sa, *Atena și Ierusalim* este prea puțin citită. În America, numele său este aproape necunoscut, chiar și printre filosofi și teologii de profesie, ceea ce este regretabil dar și explicabil prin faptul că Chestov nu a întemeiat nicio școală filosofică sau teologică și nici nu a avut discipoli să-i răspândească opera, cu excepția lui Benjamin Fondane (Fundoianu) care în anii 1923–1924 a devenit simpatizantul lui Chestov și a scris câteva articole, rămase manuscris, cu titlul *Sur les rives de l'Ilissus (Pe malurile râului Illissus)*, publicate în 1964 în „*Mercure de France*” și în volum cu titlul *Recontres avec Léon Chestov* (Paris, Plasma, 1982). Însă cel mai important motiv al relativei obscurități în care se află opera lui Chestov este obstinatul său anti-modernism.

Zei secolului al XX-lea – știința, tehnologia, ideea progresului istoric inevitabil – erau pentru el idoli, fără nicio semnificație, teribili însă prin puterea lor de distrugere. Revolta împotriva scientismului și a raționalismului filosofic a fost purtată de Chestov cu o imensă pasiune polemică și o artă dialectică subtilă, care a atras atenția asupra lucrării

* Prof. univ. dr. – Universitatea Pitești.

sale *Atena și Ierusalim*. Diatribele sale împotriva presupuzițiilor netestate sau netestabile ale metafizicii raționaliste și ale științelor factuale, ca și analizele sale penetrante asupra singularității, inexplicabilului și straniului din psihicul uman au produs o impresie profundă, cel puțin asupra unor figuri importante din mișcarea existențialistă franceză. Albert Camus, de exemplu, sublinia intensitatea și concentrarea puterii de expresie a operelor chestoviene: „Chestov, în toată opera sa minunat de monotonă, tensionează în mod constant atenția spre aceleași adevăruri, demonstrând fără încetare că și cel mai riguros sistem, cel mai universal raționalism dă întâmplător peste iraționalul gândirii umane. Niciuna din situațiile ironice sau contradicțiile ridicole, care depreciază rațiunea, nu-i scapă. Numai un singur lucru îl interesează, și anume excepția, fie în domeniul inimii sau al minții. În experiențele dostoevskiene ale omului condamnat, în aventurile extreme ale spiritului nietzschean, în implicațiile hamletiene sau în aristocrația amară a lui Ibsen, el descoperă, iluminează și mărește revolta umană împotriva iremediabilului. Refuzându-i rațiunii justificările, el avansează cu hotărâre în inima pustiului incolor unde toate certitudinile împietresc”¹.

Pentru Chestov, totuși, revolta împotriva raționalismului și scientismului era – după cum recunoaște și Albert Camus – numai un pas preliminar², deoarece, în perioada matură și de sfârșit a vieții sale, Chestov era ferm convins de adevărul mesajului biblic, că numai interiorizarea credinței în *Scriptură* – care proclama că omul și universul sunt creația unui Dumnezeu personal și atotputernic și că acest Dumnezeu l-a făcut pe om după chipul și asemănarea Sa – i-a conferit puterea creatoare și libertatea de a crede că poate elibera umanitatea de ororile existenței. Dar o astfel de credință, în fața presupuzițiilor mecaniciste și raționaliste pe care se bazează gândirea modernă, științifică și filosofică, dominantă acum în mentalitatea omului occidental, poate fi atinsă numai printr-o luptă epuizantă împotriva a ceea ce este numit de obicei adevăr „audoevident”. Chestov încearcă să arate calea prin propria sa luptă împotriva autoevidenței. Stăpânirea întregii tradiții filosofice occidentale ca și a literaturii europene moderne, îi conferă lui Chestov o vastă erudiție utilizată cu pasiune excesivă și un talent literar ieșit din comun pentru a fabrica un strălucitor rechizitoriu la adresa metafizicii raționaliste și scientiste, în scopul de a redobândi pentru om ceea ce el consideră drept cel mai prețios dar primit de om: dreptul la Dumnezeu și la libertatea primordială dată de Dumnezeu omului. William Barrett a caracterizat opera lui Chestov, când a prezentat-o cititorilor americani, astfel: „ea ne arată cu ce seamănă spiritul european occidental, în clasicismul și raționalismul său – în particular, sufletul rusesc – un spectator niciodată mulțumit de vreun răspuns filosofic, care cade cu pasiune și în totalitate din propria sa umanitate”³.

În ultimele decade ale vieții sale, Chestov era deprimat de ceea ce numea într-o scrisoare către Serghei Bulgakov „coșmarul răutății și necredinței care a cuprins umanitatea”, fiind convins că numai printr-un efort suprem omul se poate trezi din acest coșmar. Lupta cu coșmarul este pe deplin reflectată în ultima sa carte, monumentală *Atena și Ierusalim*, la care a lucrat mulți ani și i-a adus ultimele completări cu puțin înainte de moarte, survenită în 20 noiembrie 1938 la Paris.

Atena și Ierusalim este de fapt o culegere de studii scrise și publicate de Léon Chestov între anii 1928 și 1937. În cursul anului 1938 apar, pe rând, ediția germană la Viena în traducerea lui H. Ruoff, apoi ediția franceză. Postum, în 1951, apare și ediția în limba rusă a volumului. Chestov considera cartea *Atena și Ierusalim* drept opera sa

¹ Albert Camus, *The Myth of Sisyphus*, the English translation by Justin O'Brien, New York, Vintage Books, 1955, p. 19.

² *Ibidem*, p. 24–28.

³ William Barrett, *Irrational Man: A Study in Existential Philosophy*, New York, Garden City, Doubleday and Company, 1958, p. 14.

capitală unde a dus la limită opoziția dintre cunoaștere și credință, până la desăvârșirea rupturii ontologice dintre rațional și irațional, dintre Dumnezeu și lume, pe parcursul a 4 capitole memorabile prin stilul ordonat și foarte elegant, concentrat mult în puțin, prin cea mai clasică proză din întreaga literatură rusă modernă⁴, și anume: I. *Parmenide enchainé* (*Parmenide înlănțuit*); II. *Dans le taureau de Phalaris* (*În taurul lui Falaris*); III. *De la Philosophie médiévale* (*Despre filosofia medievală*); IV. *La seconde Dimension de la Pensée* (*A doua dimensiune a gândirii*).

Léon Chestov (pe numele său adevărat, Lev Isaakovici Schwarzmann) s-a născut la 12 februarie 1866 la Kiev, într-o familie de evrei înstăriți. Tatăl său, Isaak Moiseevici Schwarzmann posedă, pe lângă o importantă antrepriză de pânzeturi, și bogate cunoștințe în materie de scrieri ebraice antice și de sionism militant. Tânărul Lev a urmat studiile secundare la Kiev și apoi la Moscova și a încheiat studiile universitare la Facultatea de Drept a Universității din Kiev, fără să obțină însă și titlul de doctor în drept, deoarece teza de doctorat i-a fost interzisă de cenzură. În perioada 1891–1896 a lucrat în antrepriza tatălui său, timp în care a avut un fiu nelegitim, Serghei Listopodov, cu Aniuta Listopodova, servitoarea de religie ortodoxă. Ambiguitatea legăturii cu Aniuta Listopodova i-a produs o puternică depresie nervoasă, care l-a făcut să plece în Elveția la tratament, unde s-a consacrat activității literare. În 1897 s-a căsătorit cu Anna Eleasarovna Beresovskaia, studentă la medicină. În 1898 a publicat, în limba rusă, cartea *Shakespeare și criticul său Brandes*, și a utilizat, pentru a o semna, pseudonimul Lev Șestov pe care îl va păstra toată viața. Revoluția rusă din 1917 l-a surprins la Moscova, de unde s-a întors, în 1918, la Kiev, dar în 1920 a părăsit Rusia sovietică spre a locui la Geneva împreună cu familia sa, până în 1921 când s-a stabilit la Paris, Franța devenindu-i a doua patrie. La Paris a descoperit mișcarea existențialistă franceză, din rândul căreia și-a făcut numeroși prieteni.

Perioada franceză este cea mai fecundă în domeniul creației filosofice a lui Léon Chestov. Acum apar lucrările sale filosofice importante: *Potestas Clavium* (*Puterea cheilor*, apărută la Berlin în 1932); *Les Révélations de la mort* (*Revelațiile morții*, Paris, Plon, 1923); *La Nuit de Gethsémani* (*Noaptea din Ghetsemani*, Paris, Grasset, 1923); *Na vesah Iova* (*În balanța lui Iov* - 1929); *Kierkegaard et la philosophie existentialiste* (*Kierkegaard și filosofia existențialistă*, 1936); și capodopera *Athènes et Jérusalem* (*Atena și Ierusalim*, 1938).

După moartea sa, apar în presa vremii o serie de articole encomiastice semnate de N. Berdiaev, I. Mandelstam, B. de Schloezer ș.a. La Ierusalim, în decembrie 1938, Martin Buber a rostit un panegiric în memoria lui Léon Chestov. În aceeași lună, s-a format la Paris un comitet de editare a operelor complete ale lui Léon Chestov.

Savanții și majoritatea filosofilor – susține Chestov în *Atena și Ierusalim* – s-au străduit să identifice acele enunțuri auto-evidente, logic consistente sau empiric verificabile, considerându-le adevăruri universale și eterne. Strădania lor s-a concretizat în descoperirea că omul este, pur și simplu, o verigă din lanțul fără sfârșit al fenomenelor și că trăiește într-un univers guvernat în întregime de legea de fier a necesității cauzale. Ei au presupus, implicit sau explicit, că libertatea umană este o iluzie și că libertatea de acțiune a omului în sensul auto-determinării este strict limitată de rețeaua relațiilor cauzal-necesare și neschimbătoare, în care omul este înlănțuit și care exercită asupra lui o putere dureroasă și de neînvins. În consecință, savanții și filosofii au crezut că drumul înțelepciunii și al virtuții pentru om constă, nu într-o revoltă – inutilă, de altfel – ci în recuperare și supunere. Primul capitol al cărții, *Parmenide înlănțuit*, este dedicat de Chestov analizei ideii de necesitate sub numele ei grecesc de *ananké*⁵.

⁴ D. S. Mirsky, *A History of Russian Literature*, London, Mouton & Co., 1964, p. 426.

⁵ Léon Chestov, *Athènes et Jérusalem*. Un essai de philosophie religieuse. Traduit du russe par Boris de Schloezer, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1938, p. 11 sq.

Omul european – afirmă Chestov – lăncezește de secole într-un somn hipnotic indus de convingerea că întregul univers este guvernat de adevăruri externe și auto-evidente care pot fi descoperite cu ajutorul rațiunii (ca de exemplu, principiile identității și non-contradicției) și printr-o putere eternă indiferentă și inalterabilă care determină toate evenimentele și faptele. Această putere este, în mod obișnuit, numită necesitate. Dumnezeu însuși, pentru un gânditor ca Spinoza, nu are puterea de a transcende determinările necesare care îi exprimă ființa. Iar Spinoza este – după Chestov – culmea filosofiei mecaniciste care a dominat metafizica europeană, de la Aristotel începând⁶. În *Parmenide înlănțuit*, Chestov încearcă să demonstreze că „urmând calea științei, marii filosofi au pierdut cel mai prețios dar al Creatorului: libertatea”⁷. Au existat, desigur, și figuri solitare care au contestat rațiunii pretenția de acces la adevărurile auto-evidente și au refuzat să accepte dictatele științelor naturii, dar au fost numai *vox clamans in desertum* („voce care strigă în pustiu”). Tertulian a fost o astfel de voce, iar în timpurile moderne, Dostoievski, care, în *Însemnări din subterană* și în *Visul unui om ridicul*, a îndrăznit să desfășoare cea mai puternică „critică a rațiunii”, atribuită de obicei lui Kant⁸. Chestov găsește un eroism tragic și o imensă noblețe în strigătul disperat al lui Dostoievski de a rezista la adevărurile auto-evidente ale științei și filosofiei, de a înceta cu plecaciunile în fața rațiunii și cu glorificarea cuceririlor ei, deși pare că revolta împotriva lor este un exercițiu inutil.

Implacabilitatea legilor naturii și gândirii – consideră Chestov – este darul grecilor (de care trebuie să te ferești) și al Atenei. Dacă omul ar asculta vechiul mesaj al *Bibliei*, personificat de Chestov în „Ierusalim”, ar găsi acolo o concepție despre Dumnezeu și univers, ca și despre sine însuși, care nu numai că dă sens rezistenței, dar face din ea primul și esențialul pas în reconcilierea omului cu Dumnezeu și redobândirea libertății umane. *Biblia*, în opoziție cu știința și filosofia occidentală, proclamă că Dumnezeu este atotputernic; pentru El nimic nu este imposibil, iar puterea Lui este absolut nelimitată; El se află nu numai în centrul dar și la începutul și sfârșitul tuturor lucrurilor. În conformitate cu *Biblia*, Dumnezeu a creat atât universul cât și pe om fără nici un defect, deoarece este scris că „Dumnezeu S-a uitat la tot ce făcuse și iată că erau foarte bune” (*Geneza* 1: 31). După creație, Dumnezeu l-a binecuvântat pe om și i-a dat stăpânire peste întregul univers, dar i-a dat în plus și cel mai prețios dar, libertatea. Omul nu este sclav, decât dacă renunță la libertatea lui primordială – așa cum fac, de fapt, toți oamenii prin obsesia lor de a dobândi explicații raționale și cunoștințe științifice – în favoarea puterii legilor causal-necesare și universale sau a faptelor empirice inalterabile.

Biblia refuză să recunoască vreun fapt ca ultim sau etern subzistent, ci le consideră pe toate în puterea lui Dumnezeu, iar la strigătul disperat al omului, El le poate suprima. Pentru credința biblică, așa-numitele „adevăruri ale rațiunii” și „adevăruri factuale” nu există, nu constituie scopul suprem al vieții omului. Împotriva asumției că existența umană este justificată prin cunoaștere, filosofia existențialistă originată în *Biblie* insistă că existența și experiența omului justifică orice cunoaștere așa cum voiește omul⁹. Nu există reconciliere – susține Chestov – între știința și filosofia care aspiră la științificitate pe de o parte, și religia biblică, pe de alta. Chestov îl urmează pe Tertulian proclamând că Atena nu va cădea niciodată la învoială cu Ierusalimul, chiar dacă de două mii de ani gânditori occidentali de frunte au crezut cu fermitate și s-au străduit să facă reconcilierea posibilă. Revelația biblică nu poate fi pusă de acord cu metafizica științifică, deoarece nu are nici suport, nici argument logic sau științific.

⁶ *Ibidem*: p. XXIX.

⁷ *Ibidem*: p. XXX.

⁸ *Ibidem*, p. XXVIII.

⁹ Léon Chestov, *Athènes et Jérusalem*. Un essai de philosophie religieuse. Traduit du russe par Boris de Schloezer, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1938, p. XXII–XXX.

Chestov a fost bântuit ani întregi de istoria biblică a căderii omului, și a interpretat-o în cele din urmă astfel: când Adam a mâncat fructul din pomul cunoașterii, credința a fost înlocuită de rațiune și de cunoașterea științifică. Păcatul lui Adam a fost repetat de urmașii lui și urmarea lui implacabilă nu a dus la cunoașterea adevărului ultim, ci la înăbușirea izvorului vieții și la distrugerea libertății primordiale a omului.

După Chestov, filosofia speculativă care începe cu uimirea socratică și curiozitatea intelectuală, căutând „să înțeleagă” fenomenele din univers, împinge omul spre un sfârșit mortal, unde își pierde atât libertatea personală cât și posibilitatea viziunii adevărului ultim. Când filosofia va deveni, cum ar trebui să fie deja, o luptă pasionată și dezlănțuită împotriva adevărilor necesare și auto-evidente care constrâng și zdrobesc spiritul, când va refuza să mai schițeze vreo distincție între propoziții ca „atenienii l-au otrăvit pe Socrate” și „un câine turbat a fost otrăvit”, privindu-le cu aceeași indiferență „filosofică”, atunci filosofia îl va putea face pe om receptiv la revelația *Scripturii* și la o posibilă reparație cu Dumnezeu. Chestov susține că punctul de plecare al adevăratei filosofii se găsește în cuvintele Psalmistului: „Din adâncuri strig către tine, o, Doamne”; și: „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?”¹⁰.

În *taurul lui Falaris*, este considerat de Chestov cel mai dificil capitol al cărții sale, deoarece se străduie să pună în evidență legătura indestructibilă între cunoaștere – așa cum este înțeleasă de filosofia raționalistă – și ororile existenței umane. Plecând de la Nietzsche, care glorifica cruzimea nemiloasă și jura credință eternă unui *fatum* indestructibil și ineluctabil, Chestov răstoarnă planurile și preia orgoliul „imoral” al lui Nietzsche, revoltat împotriva destinului (*fatum*) atunci când predică „dincolo de bine și de rău” și „voința de putere”, ca și atunci când a perorat despre căderea lui Socrate. Revolta antiscentistă se vede – apreciază Chestov – în toată splendoarea sa la Kierkegaard, unde creștinismul blând își pierde toată blândețea și se impregnează cu o ferocitate a disperării, care îl transformă în destin antic ce încriminează momentul când „faptul” a obținut dreptul suveran de a determina voința omului și pe cea a Creatorului.

Filosofia Evului Mediu (care constituie substanța capitolului al III-lea, supranumit de autor și *concupiscentia invincibilis* - „pofta invincibilă”) nu a făcut decât eforturi infructuoase de a concilia adevărul biblic, revelat, cu adevărul grec. În sfârșit, partea a patra, *A doua dimensiune a gândirii*, enunță în mod apoftegmatice că adevărurile rațiunii constrâng ființa umană – iar Chestov, adaugă „poate că” – dar ele sunt departe de a convinge totdeauna de unicitatea și singularitatea lor. Prin urmare „*ridere, lugere et detestari, flere*” („a râde, a plânge și a urî, a regreta”), ca acte care decurg din limitele rațiunii, nu numai că nu-și găsesc soluție și explicație în facultatea „*intelligere*” („a înțelege”), ci, când ating un anumit nivel de încordare, se răscoală împotriva înțelegerii într-o luptă teribilă și disperată, răsturnând și distrugând rațiunea. Filosofia, în concepția lui Chestov din *Atena și Ierusalim*, nu este o privire curioasă aruncată înapoi, o metodă de speculație detașată și de reflecție dezinteresată – ceea ce Husserl numea *Besinnung* – ci este lupta finală.

Chestov respinge puterea adevărilor neînsuflețite și indiferente în care s-au transformat fructele pomului interzis. Universalitatea și necesitatea la care au aspirat totdeauna cu aviditate și cu care s-au delectat și mințit filosofii, trezește o teribilă bănuială, anume că dincolo de ele ființa umană este amenințată și păscută de înspăimântătorul blestem „tu vei muri”, care este forma biblică a criticii rațiunii. Ființa supremă, transformată de speculația filosofică într-un obiect și capitol al metafizicii raționaliste sau într-un *deus ex machina*, nu înseamnă – pentru Chestov – paragraful final al filosofiei, ci Acela, singurul, care poate da un sens și un conținut existenței umane și care poate conduce, în consecință, la adevărata filosofie a libertății umane.

¹⁰ *Ibidem*, p. 230.

Ceea ce Léon Chestov opune în final rațiunii și cunoașterii raționale – considerate de el instrumentele ineluctabile ale rupturii ontologice dintre uman și divin și ale căderii omului în temporalitate și efemer – este credința, în sensul cuvintelor Sfântului Pavel: „tot ce nu vine din credință este păcat”¹¹, în Dumnezeu lui Abraham, Isaac și Iacob (și nu în Dumnezeu filozofilor), în Dumnezeu care promite, prin cuvintele evanghelistului Marcu „orice lucru veți cere, când vă rugați, să credeți că l-ați și primit, și-l veți avea”¹². Adevărata filosofie – propusă de Chestov ca mijloc de salvare a omului, de dobândire a libertății primordiale și de restaurare a legăturii directe a omului cu Dumnezeu – numită de autor, în *Atena și Ierusalim*, „filosofie religioasă”, nu caută să descopere structura și ordinea Ființei imuabile care există din eternitate. Nu caută nici să înțeleagă diferența dintre bine și rău, pe care filosofia raționalistă o prezintă, în mod mincinos, ca aducătoare de pace pentru o umanitate epuizată. Filosofia adevărată se eliberează de cunoaștere și, printr-o încordare supremă, depășește aspirația demonică și înșelătoare a omului că prin cunoaștere l-ar putea limita pe Creator, așa cum i-a sugerat lui Adam ispititorul. „Filosofia religioasă” este deci, în concepția lui Léon Chestov, lupta finală pentru recucerirea libertății originare și a lui *valde bonum* („forate bine”) divin, care după cădere s-a divizat în binele uman neputincios și în răul uman distrugător. Prin filosofia religioasă, afirmă Chestov, vechea critică (cu etimologie greacă, *krinein*, „a distinge, a discrimina”) „ontică” a rațiunii este restabilită, fie sub forma cuvintelor lui Martin Luther „*bellua qua non occisa homo non potest vivere*” („omul nu poate trăi dacă monstrul nu este ucis într-un fel oarecare”), fie în formula biblică „tu vei muri”, fiindcă înțelepciunea omului este nebulie înaintea Domnului și cel mai înțelept dintre oameni este cel mai mare păcătos, așa cum au întrezărit Kierkegaard și Nietzsche.

Chestov încheie cartea *Atena și Ierusalim* în modul aforistic care îi este atât de propriu: „Filosofia nu înseamnă «Besinnen» – „a privi în urmă”, în germană – ci este luptă. Iar această luptă nu va avea sfârșit. Împărăția lui Dumnezeu, după cum este spus, se obține prin violență”¹³.

În ciuda ambiguităților, a exagerărilor și a inconsistențelor, *Atena și Ierusalim* rămâne o carte contemporană cu o semnificație vitală, a unui gânditor care, în mod paradoxal, școlit în tradiția filozofică occidentală, respinge această tradiție cu o intensitate pasionată în numele libertății omului, descoperind în ea amenințări mortale la adresa spiritului uman, și într-un stil nici teologic nici religios apologetic, ci mai degrabă asemenea profetilor din vechime, somează omul să abandoneze Atena și să caute salvarea la Ierusalim.

¹¹ *Ibidem*, p. XXII.

¹² *Ibidem*, p. XXXII.

¹³ *Ibidem*, p. 465.